

SKAMVRÅN

I Skamvrån skriver forskare om skamkänslor och läsning. Vi skriver om böcker vi älskar fast vi vet att vi inte borde – de där som folk helst inte ställer upp i bokhyllan. Vi skriver också om böcker vi skäms för att vi *inte* tycker om. Eller inte har läst. Eller har börjat läsa tusen gånger men aldrig orkat ta oss igenom.

Vad skäms vi för att vi läser och inte läser? Vad skäms vi för när vi läser? Och hur?

En granne kommer förbi och återlämnar vårens hyllade boktrilogi av Karin Smirnoff.

Hen konstaterar att innehållet slog så hårt att det tog ett tag att se det omtalade vackra språket. Det var ju så. Hårt och intensivt. Många är de som har talat om böckerna som tog ett strupgrepp om läsaren. En genial skildring av en kvinna i norrländsk glesbygd, som i ben och märg vet vad våldsamheter gör. En stark kvinnogestalt utan att uttalat porträttera en feminist. Landsbygd. Författare med träföretag i norr. Augustpriset.

Och jag skäms.

Jag tryckte alla tre böcker som en skål med chips, och mådde illa efteråt. Bara ordet jana-kippo väckte min irritation. Så till den grad att jag skyndade med blicken för att hålla känslorna i schack, var gång jag läste samskrivningarna som ska bidra med det dialektala, förankra och samtidigt ge tempo. Ville tvätta mig ren från kluvet huvud, kroppsvätskor och värkande sex. Ja, det var en drabbning, men en drabbning med dålig eftersmak. En känsla av att ha läst ännu en gestaltning med blicken snett utifrån, där de dialektala uttrycken säger mindre om de som beskrivs än de som läser. Inte romantisk

i ljus bemärkelse, utan snarare sliriga spår till mörka organ där glesbygdens stereotyper ger ytterligare dimensioner av våld. Men överallt hör jag bara lovsånger, inte minst från feminister. Alldeles, alldeles fruktansvärt underbar!

Det är en kvinna, i Norrland, det är brutal realism med driv i språket. Det är klart att det känns. Som feminist och docent i genusvetenskap borde jag veta bättre (ja, eller uppege referenser). Jag borde åtminstone bekräfta grannens läsupplevelse. Tidigare hade jag hummat instämmande när någon konstaterat hur bra böckerna är. Sagt att de fick mig att tänka på *Hummelhonung* som fick Augustpriset 1995, den boken älskade jag då. En hyllad äldre man, en lite äldre kvinnlig debutant ... pinsamt. Det känns illojalt att ställa sig utanför hyllningskören; personifiera en kvinnosvikare, med en längtan efter andra berättelser om Norrbotten och med trist attityd mot uppenbart kvicka skrivtekniker. Oavsett vad, förstår jag att det är något som är fel med mina reaktioner. Så jag står bara tyst med böckerna i famnen. Och skäms.

Linda Berg

Som alla vet är skam kontextberoende. Det rodnas av olika orsaker på högre seminarier i Umeå, Uppsala och Stockholm – och för den delen på genuskonferenser 2002, 2012 och 2019. Skammens sociala natur blir särskilt tydlig när man som jag arbetar i ett av våra grannländer. Och ärligt talat borde vi skämmas lite, för i Sverige läser vi *Et Dukkehjem* och Edith Södergran och inte så mycket mer. Nu läser jag Camilla Collett och hennes bror Henrik, Torborg Nedreaas och Liv Køltzow, men Hamsun har jag inga planer på att läsa. Här inställer sig genast behovet att be eventuella norska läsare om ursäkt, men det går inte. Så fungerar skam: den låter sig inte kommuniceras. Det finns inget språk på norska för att inte läsa Hamsun.

Så länge jag pendlade till Norge gick det bra. Skammen halkade av någonstans vid riksgränsen. Sen flyttade jag dit och skammen fick fäste. Under min första termin som folkbokförd i Norge gällde den mest bisarra skamsituationen märkligt nog ett förhållande som sen länge är över. Det är ingen hemlighet att de manliga lärarna i litteraturvetenskap vid Universitetet i Bergen tidigare hade satt i system att ha sexuella relationer med de kvinnliga masterstudenterna – det var tvärtom något att skämta om och att skryta över på 70-årsmiddagar – men jag kände inte till det. Hela personalgruppen var samlad när detta kom på tal, och även om mina nuvarande manliga kolleger inte upprätthållit detta system (fortfarande väl etablerat under deras egna studentår), omtalades det med mer eller mindre nostalgi. Maktmissbruk inom akademien är knappast någon nyhet, men systematiken i denna sexuella praktik, den penetrerande blicken på kvinnliga studenter i mer än bildlig bemärkelse, gjorde mig stum.

Efteråt var det just stumheten som fick skammen att fastna, lite otippat på mig själv. Istället för att ögonblickligen leverera en fullständig feministisk analys stammade jag osammanhängande. Istället för att utveckla de

djupgående konsekvenserna av detta sexuella system för såväl kvinnliga som manliga studenters utveckling till akademiska subjekt, för förhållandet mellan studenter och lärare, för lärarnas självbild, för den genusreglerade synen på akademiska prestationer och i förlängningen för synen på kvinnliga författarskap, undervisningens innehåll, könsrepresentationen på litteraturlistor och konstruktionen av ämnet som helhet; givetvis med hänsyn till att känslor alltid flödar och måste flöda i undervisningssituationer, att intellektuellt arbete trots allt är kärlek, samtidigt med medvetenhet om att studenter ofta, men inte alltid, begär en position snarare än en person, men att det hur som helst är vår uppgift som lärare att sätta gränser, kunde jag bara upprepa: ”Förfärligt ...” Jag skämdes för den uteblivna feministiska analysen, och trots att systemet alltså var övergivet sen många år fastnade skammen också i min egen kropp. Jag hade uppfattat alla kolleger, anställda vid universitetet, som en kategori oavsett kön och sexualiteter. Plötsligt var jag ihopklumpad med mina kvinnliga studenter – och i förhållande till dem dessutom en hopplös förlorare. Min kropp förvandlades i ett slag från bärare av kunskap till en kropp som inte kunde bli begärd och därför inte hade rätt att begäras. Inte bara mina ord utan också min utsägelseposition försvann.

Anna Bohlin

”... *men texten ÄR ju en kropp!*” Det är en bra bit över tjugo år sedan vid det här laget, men minnet av den uppbragta rösten i telefonluren har inte tystnat. Jag var doktorand och en av många tilltänkta skribenter i det mäktiga kollektiva projektet *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Och nu hade jag gjort ett utkast till mitt tilltänkta bidrag om några av efterkrigstidens mindre bemärkta kvinnliga poeter. Kapitelredaktören var inte helt nöjd. Hen ville att jag skulle fördjupa resonemanget med något om ”textkroppen” i poeternas verk. Jag protesterade, vänligt men bestämt, sa att jag inte ville använda just det ordet. Ord är ord, om inte i Johannesevangeliets gudliga transformativa köttsliga tappning ... väl? Något i den stilen tror jag att jag lade till.

Och då alltså utropt, protesten. En genväg genom historien om vad som hände sedan är att jag vidhöll min ordvägran. Om jag också själv drog tillbaka min text eller om den faktiskt blev refuserad kommer jag däremot inte ihåg. Bara att den inte blev tryckt.

Jag deppade inte särskilt länge över det. Skämdes gjorde jag nog inte heller, i ärlighetens namn. Jag tog bara grepp om min mentala sybåge och tänkte (som det då och då finns skäl att göra i det akademiska livet), att en dag ska jag lära mig brodera stjälkstygn och den dagen ska det första jag syr bli en bonad med Carl Jonas Love Almqvists omistliga ord ur *Araminta May*: ”Pourquoi hänga läpp?”

Nej, varför slösa tid på att sura? För tydlighets skull ska det nog sägas att jag varken då eller nu vill rättfärdiga min envisa ordvägran som språkpolisär handling. För jag vet ju att den kom sig av min oförmåga (eller ska jag säga:

mitt lyte?) att stänga av min inre visualisering av bildspråkliga uttryck. Jag kan inte hjälpa att jag ser det. Det går automatiskt, med allt från stolsben till bergskammar och forskningsfält. Jag såg helt enkelt den där textkroppen som alldeles för konkret fysisk och ostyrig för att vilja släppa in den just då och i den texten jag skrev.

Och det var varken första eller sista gången, förstås. Petandet och påtandet med ordens valörer och bildvärldar är för mig lika mycket en del av skrivandets och läsandets njutning som av dess plåga. Det senare framförallt när det gäller andras texter. I synnerhet de vars teoretiska ramverk förefaller fordra en tryffering av nyfina fulord, som en ny bokstaveringsprincip för det feministiska teori-alfabetet. Det skriiker i mitt språköra som nageln mot svarta tavlan när kritan bryts av. *A som i apori, B som i begärsekonomi, C som i cisperson, D som i deterritorialisering ... ouch.*

Det är en känsla som rätt mycket påminner om den ibland subtila, ibland rätt så suspekta ”ordskam” som Denise Riley så träffande har betecknat som ”linguistic embarrassment”. Hennes exempel på situationer när en sådan språklig genans kan slå till är när olika vardagsord och slanguttryck för sexuella möten krockar med olika personers levda erfarenheter och språkbruk. För en något äldre (eller prydare) person kan exempelvis ett ord som ”shagging” ställa sig på tvären i munnen redan innan det uttalats – och alstra en ”verbal blush”, som i försvärande fall fortplantas över kinder och hals.

Vad det säger om mig att jag kan uppleva samma fenomen inför ord som ”de-territorialisering” tål att tänka på. Själv tror jag det handlar om något slags avig sekundärskam. Att jag som litteraturvetare skäms å det teoretiska fikonspråkets vägnar för att det ibland är så fult. Kanske också för dess tondöva avlyssnande av de skönlitterära och poetiska texternas klangbilder? Förlåt, Edith Södergran. Förlåt, Virginia Woolf. Förlåt, förlåt, förlåt.

Jo, men kanske borde jag skämmas ändå. Att

märka ord är fult, det får man ju lära sig redan i syskonbråk och skolgårdsgnabb i småbarnsåldern. Och i sanningens namn är det väl inte så mycket snällare att märka ord i seminarierum och i redaktörsbrev till hugade artikelskribenter? Har jag gjort det? Jo. Ett par tre, många gånger.

Jag inte bara borde skämmas. Jag gör det, jag skäms.

Och jag har skämts över mycket i mina dagar. Men sällan över gjord eller ogjord läsning. Den finns ju kvar. Men orden! De som vi ville skulle befria. Men som istället stängslar in och plattar till. Där går jag och krattar och rensar. Muttrar över ogräs och invasiva importgrödor.

Min skämmigaste läsupplevelse är Jane Austens *Pride and Prejudice*. Jag läste den för en litteraturkurs i engelska, annars hade jag nog aldrig läst den. Den bok jag fick tag på kom från kommunens bibliotek och var den enda engelskspråkiga varianten de hade. Det var specialutgåvan som getts ut i samband med BBC:s miniserie från 1995 med Colin Firth som Mr. Darcy. Från det mintgröna omslaget (inte ens färgen kunde vara diskret!) tittade Elizabeth Bennet och Mr. Darcy ut på läsaren. Enda sättet att hantera dessa blickar var att lägga något över dem, gärna en mer seriös bok, och se till att ha bokpärmarna mot någonting vid själva läsningen. Men det dök upp bilder från serien inuti själva boken också. Det gick inte att komma ifrån dem! Vad skulle folk tro? Att jag satt och läste chic lit? Med bilder dessutom! Och med en Colin Firth som förföriskt blickade ut på omgivningen så fort man lyfte boken för att läsa. Suck... Det var inte lätt för en språkstudent som ville verka seriös. Stoltheten fick sig definitivt en törn.

Nu i efterhand är jag glad att jag läste boken, annars hade jag inte upptäckt att det är en trevlig läsupplevelse (ja, jag har sett och uppskattat miniserien också). Framför allt gjorde det

Också den vägen pekar till slut rakt in i skamvrån, det vet jag. Och det är inte den sämsta platsen att vara på. Vägen dit är blanknött av skamtyngda akademikers steg, fåntratten är en huvudbonad som provas ut på allas våra hjässor senast till disputationen. Det hör till att ta ett nattpass i skamvrån då och då, det är en del av den fostran till ödmjukhet som fordras för att kompensera för den hierarkistörda universitetsvärldens alla synvillor.

Nu är det min tur att stå här. *Rhizom, rhizom*, på er alla.

Annelie Bränström-Öhman

mig uppmärksam på hur jag mer eller mindre omedvetet undvikit flera kända klassiker skrivna av kvinnliga författare. Inte för att de var kvinnor men för att de skrev om kvinnor. Som tonåring trodde jag att jag läste varierat, jag hade minsann koll på det här med feminism, men mötet med Jane Austen i tjuugoårsåldern tydliggjorde att så inte var fallet. Jag hade läst klassiker skrivna av män, om män och pojkar (och kanske någon enstaka flicka) på äventyr men undvikit många klassiker som fokuserade på flickor och kvinnor. De var ju... tjejiga, fäniga, tråkiga. De hade helt enkelt inte tillräckligt hög status i min mening. Femininitet var uppenbarligen sett som sämre, därför var det bättre att förknippas med det som var maskulint. Läsningen av *Pride and Prejudice* vände upp och ned på dessa förutfattade meningar och jag blev tvungen att ifrågasätta mina läsval likaväl som min syn på femininitet. I slutändan ledde den skamfyllda läsupplevelsen till att jag ställdes inför mina egna fördomar, och det är först nu när jag skriver dessa rader som jag inser ironin i att det var just *Pride and Prejudice* som fick mig att ändra uppfattning.

Jenny Sperens

Skam?

Jag har aldrig skämts för all den så kallade dåliga litteratur som jag älskat. Jag till och med älskar den uppnosiga och rebelliska attityd som bokhyllan kan få av att blanda (i någon typ av organiserat kaos) grekiska dramer med feministisk science fiction, seriealbum med *Buffy the Vampire Slayer* bredvid *Röda rummet*, ungdomsböcker i hyllan under facklitteraturen, barnböcker och Kalle Ankas pocket får också plats. För tänk så förträffligt när barnen plötsligt snubblar över en oväntad bok och bara måste fråga: Vad är det för en bok? Vad handlar den om? Kan vi läsa den? Det är en ynnest att få ge sina barn böcker, bra och dåliga. Som en person som inte vuxit upp i ett akademikerhem med finlitteratur i bokhyllorna är det andra böcker och berättelser som format mig. Kanske precis de där jag borde skämmas för. Att som ung dela läsningen av *Sagan om Isfolket* med min mamma, knaggla engelska rollspels- och fantasyböcker med min syster och läsa hästböcker från Pollux med mina kompisar.

Men jag skäms inte, jag bär dessa berättelser och världar med mig som en skatt. Kanske vissa mer än andra.

Jag tränar på att inte skämmas för alla de böcker jag inte läst, och för alla de böcker jag inte gillade lika mycket eller såg samma djup i som hyllmeterna av forskning om dem gör gällande. För alla de böcker jag borde läst men inte velat och för de böcker jag bara sett på film. Jag tränar också på att inte skämmas för de dåligt skrivna men vackert tänkta tankar som letat sig fram i anteckningsböcker och dagböcker, på lösa papperslappar och som noteringar i någon app i telefonen. Men jag skäms ändå ibland över bokhyllans tillkortakommanden, det olästa, det otänkta och det otillräckliga.

Josefine Wälivaara

